

УДК 351.84

О.В. Бевзенко, канд. екон. наук

Київський університет ринкових відносин, м. Київ, Україна

ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ: СУТНІСТЬ ТА ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Статтю присвячено обґрунтуванню сутності пенсійного страхування та пенсійного забезпечення і властивих цим категоріям спільних та відмінних ознак.

Ключові слова: пенсійне страхування, пенсійне забезпечення, соціальний захист.

Стаття посвячена обґрунтуванню сутності пенсійного страхування та пенсійного забезпечення і властивих цим категоріям спільних та відмінних ознак.

Ключевые слова: пенсионное страхование, пенсионное обеспечение, социальная защита.

The essence of pension insurance and pension supply and some peculiar features of these categories have been theoretically substantiated in this article.

Key words: pension insurance, pension providing, social defence.

Постановка проблеми. Соціальний захист спрямований на створення умов, які б контролювали політичні й економічні зміни у суспільстві, сприйняті населенням. Неконтрольована ситуація викликає соціальну напругу та негативні наслідки у вигляді страйків, фінансову нестабільність та зниження продуктивності праці працюючих. Нові економічні умови, які виникли в незалежній Україні, вимагають зміни ставлення до соціальної політики держави. За роки існування Радянського Союзу соціальне забезпечення будувалося на повному державному утриманні осіб, які потребували допомоги, тобто соціально незахищеної верстви населення. Ринкові ж умови вимагають індивідуального підходу до кожної окремої особистості в міру її особистого внеску у створення національних благ у суспільстві, тобто своїми вміннями та навичками, можливостями людина має створювати собі сьогоденне та дбати про майбутнє. Держава може матеріально підтримувати тільки на мінімальному рівні кожного громадянина.

В умовах трансформації економіки ставляться нові економічні рішення і завдання, які не вирішуються методами і прийомами командної економіки. В міру зростання кількості пенсіонерів зростала потреба в додаткових коштах. Неконтрольоване використання коштів, що спрямовувалися на виплати соціально незабезпеченим громадянам, зумовило появу таких соціально-економічних інститутів, кошти яких відмежовувалися б від коштів загального бюджету держави.

Україна, спрямована на ринкову економіку, дає більші можливості для реалізації своїх ідей громадянам, робить її незалежною від бюрократичних поглядів, підвищує можливість ефективності своєї діяльності. Це означає, що людина може сама про себе дбати, рідко звертатися за допомогою до держави. Але з іншого боку, можливості людини можуть бути обмеженими, і зумовлено це скрутним матеріальним становищем, низьким рівнем освіти і кваліфікації, безробіттям та іншими причинами.

Ринкове середовище вимагає індивідуальної відповідальності суб'єктів страхування за дотриманням умов та принципів страхування, чим і відрізняє її від централізованої системи соціального забезпечення. Державне втручання пропонується у вигляді створення законодавчої бази та дотримання їх норми, а також контролю за рухом, порядком інвестування пенсійних активів та заощаджень застрахованих осіб. Тому на старість громадяни будь-якої країни повинні мати відповідне фінансове забезпечення: в разі необхідності мінімальну матеріальну підтримку з боку держави або досягнення достатнього рівня життя за рахунком накопичених на індивідуальних рахунках коштів (пенсійне страхування).

Виникнення пенсійного забезпечення за віком пов'язано з тим, що пристарілі люди в зв'язку із досягненням певного віку, втратою фізичних можливостей та здатності до повноцінної роботи, втрачали і джерела для існування. Проте вони активно брали участь у виробленні і розподілі суспільних благ та забезпечували себе та свої сім'ї про-

тягом працездатного періоду. Від своєчасності виконання, якості й кількості зробленої ними роботи залежали розмір їх оплати праці. Таким чином, про це мали потурбуватися або роботодавці, або держава.

Необхідність пенсійного забезпечення зумовлена також ризиковим характером процесу відтворення робочої сили в умовах насиченості виробництва, складними технологічними системами, погіршенням навколишнього середовища, незабезпеченістю при досягненні пенсійного віку у зв'язку з погіршенням стану здоров'я.

Оскільки одним із видів соціального страхування є пенсійне, за якого здійснюється грошова виплата при досягненні застрахованою особою пенсійного віку або у зв'язку з інвалідністю чи втратою годувальника, необхідним є розкриття сутності та економічної природи категорії "пенсійне страхування". Пенсійне страхування пов'язується із досягненням особою встановленого законодавством віку. Пріоритетне його значення серед інших видів соціального страхування представлене значною питомою вагою у загальній структурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями, що досліджували теоретико-методологічні засади та практичні проблеми пенсійного страхування є О. Гаряча, В. Гордієнко, Б. Зайчук, Е. Лібанова, Б.Надточій, В.Новіков, В. Яценко, В. Шаповал та ін. Аналіз останніх наукових публікацій показав більшу зацікавленість дослідників наслідками пенсійної реформи, станом пенсійної системи та перспективам розвитку пенсійного страхування [1; 2; 3], обґрунтуванню ролі пенсійного забезпечення в пенсійній системі України [4], в соціальній безпеці держави [5].

Невирішені частини проблеми. Спірними та недостатньо обґрунтованими в наукових колах залишаються поняття «пенсійне страхування» та «пенсійне забезпечення». Категорія "пенсійне страхування" розглядається вченими-економістами залежно від напрямку вивчення і дослідження, тобто з юридичної, економічної, соціальної, фінансової точки зору. В працях сучасних економістів-дослідників, що вивчають концепцію "страхування", в тому числі, пенсійного, зустрічаються терміни "страхування пенсій", "страхування додаткових пенсій", "пенсійне страхування" та "пенсійне забезпечення". Проте єдиного підходу щодо трактування категорій не виявлено.

Метою дослідження є визначення суті пенсійного страхування, обґрунтування відмінностей між категоріями "пенсійне страхування" та "пенсійне забезпечення".

Основні результати дослідження. Життя кожної людини залежить від обставин, які можуть вплинути на її здоров'я, погіршення якого часто пов'язане з втратою засобів на існування. Не завжди людина в змозі вирішити самостійно свої проблеми, зумовлені соціально-економічними умовами та які тісно переплітаються з виробничим процесом, але можуть стати наслідком соціальної нестабільності в суспільстві в цілому. Для запобігання наслідкам таких негативних процесів держава частково бере на себе відповідальність за соціальний захист населення, надаючи соціальну допомогу та послуги, виплачуючи пенсії.

Суперечності у взаємовідносинах між людиною й природою, між суб'єктами виробничих відносин у суспільному виробництві зумовлюють появу різних несприятливих подій, таких як: хвороба, втрата працездатності, народження та поховання та інші. Тому з початку існування суспільства людина шукає методи боротьби з такими явищами. До страхових випадків, з настанням яких надається матеріальне забезпечення та соціальні послуги, належать: тимчасова непрацездатність; вагітність, пологи, догляд за малолітньою дитиною; інвалідність; хвороба; досягнення пенсійного віку; смерть годувальника; безробіття; соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання.

Характер виробничих відносин побудований таким чином, щоб запобігати, попереджати або унеможливити (зменшувати) їх виникнення. Залежно від виду страхового випадку розрізняють такі види загальнообов'язкового соціального страхування [6]:

- пенсійне страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- медичне страхування;
- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття.

Із п'яти вищезазначених видів соціального страхування нині існує чотири, за винятком медичного страхування. Важливо відзначити, що у Законі України "Про страхування" [7] пенсійне страхування не знайшло відображення ні серед видів обов'язкового, ні добровільного страхування. Виокремлено тільки страхування життя, але страхування життя та страхування доходу мають різні об'єкти.

Слід зазначити, що суть терміна "пенсійне забезпечення" змінювалося в процесі історичного розвитку під впливом багатьох факторів, серед яких можна назвати традиції, менталітет народу, економічні процеси та інші. Конкретний зміст і обґрунтування даних понять у багатьох країнах з'явилося не одразу. В сучасних умовах (збільшення демографічного навантаження, перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності, поступове перекладення функцій соціального страхування з державного забезпечення на індивідуальну відповідальність застрахованих осіб та страхувальників та деякі інші аспекти) вітчизняний і зарубіжний досвід зумовили потребу в перегляді понятійного апарату у сфері пенсійного забезпечення та пенсійного страхування.

Майже в усіх країнах пенсійне страхування виникло як один із видів соціального забезпечення. Пенсійне забезпечення було похідним від соціального з моменту запровадження здійснення виплат особам, які досягали пенсійного віку, втрачали годувальника, у разі інвалідності та смерті особи. Пенсійне страхування у країнах колишнього пострадянського простору трансформувалося з пенсійного забезпечення у зв'язку зі зменшенням можливостей держави профінансувати зростаючу чисельність осіб, які потребували відповідних виплат.

Відмінність тлумачень категорій "пенсійне страхування" та "пенсійне забезпечення" полягає як у джерелах формування коштів і в здійсненні відповідних виплат, так і в цілому фінансового механізму пенсійного страхування та пенсійного забезпечення. Поняття "забезпечення" та "страхування" означають: в першому – направлення дій уряду країни на задоволення основних потреб людини в їжі, одязі, оплаті необхідних платежів та ін. для підтримання її нормальної життєдіяльності, в другому – для того, щоб отримувати відповідні грошові виплати, треба застрахуватися (страховиками можуть бути страхові організації, державні та приватні пенсійні фонди, в окремих випадках – банки та уряд країни).

Українське пенсійне страхування має більш вузьке значення і є похідним від пенсійного забезпечення колишнього Радянського Союзу. В незалежній Україні до введення в дію Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [8] пенсійне забезпечення включало і такі виплати як пенсії за вислугу років та соціальні пенсії, а також деякі інші виплати, які не мали безпосереднього відношення до категорії осіб пенсійного віку: допомога матерям при народженні дитини та виплати на дітей віком до 3 років. Отже, за своєю суттю такий вид соціального захисту – пенсійне забезпечення.

Відповідно до чинного законодавства [8] пенсійне забезпечення в Україні складається з трьох рівнів: солідарного, накопичувального пенсійного страхування та недер-

жавного пенсійного забезпечення. Законодавчо визначено перший та другий рівень (солідарний та накопичувальний) як пенсійне страхування, третій (недержавний) є пенсійним забезпеченням. На нашу думку, перший рівень тільки набуває страхових принципів, другий рівень є пенсійним страхуванням, а третій має елементи і пенсійного страхування, і пенсійного забезпечення.

В Україні пенсійне забезпечення трансформується у пенсійне страхування поступово. Адже до проведення пенсійної реформи пенсійне забезпечення включало тільки окремі елементи страхування. Як підтверджує світовий досвід та відповідно до нинішнього законодавства і суті пенсійного страхування рівні пенсійного забезпечення можна вважати:

перший – солідарним пенсійним забезпеченням з елементами страхування до 1 січня 2004 року та солідарним пенсійним страхуванням з елементами пенсійного забезпечення після зазначеного періоду;

другий рівень пенсійної системи є загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням накопичувального характеру;

третій рівень може бути і пенсійним страхуванням, коли страховиками виступають страхові організації і пенсійні фонди, та пенсійним забезпеченням, коли зберігачем і виплатником пенсійних коштів (в даному випадку депозитними вкладками) є банківська установа. Характерні риси пенсійного страхування в Україні наведено в таблиці.

Участь у солідарному пенсійному забезпеченні до 2004 р. була обов'язковою. У чинному солідарному загальнообов'язковому пенсійному страхуванні особи, не визнані застрахованими, мають можливість застрахуватися добровільно. Існування максимальної граничної суми пенсій за віком неспівставлялися із заробітними платами, що отримувала в минулому особа. Особливо несправедливий підхід до призначення пенсій відчували високооплачувані особи. Чинним пенсійним законодавством верхня межа розмір пенсій скасована, а розмір отримуваних пенсійних виплат залежить від стажу роботи застрахованої особи та середньої заробітної плати (доходу) з обов'язковою умовою сплати мінімального страхового внеску. Виконання умови підвищення розмірів пенсій залежало від фінансових можливостей як Пенсійного фонду, так і Державного бюджету. Нині розпоряджається і управляє фінансовими потоками Пенсійний фонд, але практика дотування із Державного бюджету залишається. Поряд із існуючим порядком формування та використання інформації про застрахованих осіб введений з 1 липня 2000 року персоналізований облік, дані якого використовуються для призначення пенсій відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Таким чином, зазначені елементи пенсійного забезпечення притаманні і чинному солідарному пенсійному страхуванню, але з окремими суттєвими змінами. Суть українського солідарного пенсійного страхування (як і в інших пострадянських країнах) полягає в перерозподілі коштів від нинішніх працюючих громадян на користь непрацездатних. Тобто певна частина доходів працюючого населення направляється на забезпечення засобами для існування пенсіонерів та інших непрацездатних (наприклад, інвалідів та осіб, що втратили годувальника). Чинним пенсійним законодавством змінено алгоритм нарахування пенсій. Так, розмір пенсійної виплати залежить від страхового стажу та розміру середньої заробітної плати (доходу), із якої сплачувалися страхові внески. Накопичувальне пенсійне страхування характеризується створенням Накопичувального фонду шляхом сплати страхових внесків. Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється страховими організаціями, недержавними пенсійними фондами та банківськими установами (останні відносяться до фінансово-кредитних установ, а не до страхових організацій, і кошти, що накопичуватимуться на депозитах для здійснення в подальшому виплат, не можуть бути страховими продуктами).

Мають особливості і механізми регулювання пенсійного страхування та пенсійного забезпечення. Управління фінансовими ресурсами у пенсійному страхуванні здійснюється за допомогою таких фінансових інструментів, як страхові внески та відрахування; у пенсійному забезпеченні – внески, відрахування, збори, інші платежі, в окремих випадках податки та податкові платежі. Пенсійне забезпечення здійснюється за допомогою централізації коштів у соціальних фондах та державному бюджеті у вигляді податкових та інших платежів, а також бюджетних трансфертів; пенсійне страхування – у вигляді позабюджетних фондів (Пенсійний фонд) за допомогою збору та акумуляції страхових коштів, в окремих випадках, у міру необхідності – бюджетних трансфертів.

Характерні риси пенсійного забезпечення в Україні наведені в таблиці.

Таблиця

Характерні риси пенсійного забезпечення в Україні [9]

Критерії пенсійного забезпечення	Рівні		
	Солідарне загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	Накопичувальне загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	Недержавне пенсійне забезпечення
Платники внесків	Внески страхувальників, застрахованих осіб, а також у випадку дефіциту пенсійного бюджету надаються державні дотації, міжбюджетні соціальні трансферти	Внески застрахованих осіб	Внески страхувальників, застрахованих осіб
Участь у забезпеченні	Обов'язкова та добровільна	Обов'язкова та добровільна	Тільки добровільна
Формування коштів	Перерозподіл грошових коштів у межах поколінь	Накопичення у вигляді фондів, кошти від інвестування	Накопичення у вигляді фондів (у банківських установах – на депозитних рахунках)
Право на отримання виплати	Передбачено умовами пенсійного законодавства	Передбачено умовами пенсійного законодавства	Згідно з умовами договору
Сума виплати	Залежно від стажу роботи, доходу застрахованої особи виплат (в окремих випадках від фінансових можливостей державного бюджету)	Залежно від накопичених пенсійних активів та інвестиційного доходу	Згідно з умовами договору
Джерело фінансування	Страхові внески, загальнодержавні податки збори, інші платежі	Страхові внески та кошти від інвестування	Внески та кошти від інвестування, % по депозитах
Індексація пенсійних виплат, інші підвищення їх розміру	Здійснюється	Не передбачено	Не передбачено
Додаткові кошти у вигляді доходу від інвестування	Не передбачено	Передбачено	Передбачено, за виключенням зберігання коштів у банках

Висновки. Отже, трансформація української економіки до ринкових умов зумовила перегляд співставлення категорій “пенсійне страхування” та “пенсійне забезпечення”, що викликано особливостями, пов'язаними із механізмами їх функціонування. Пенсійне забезпечення в Україні в складі Радянського союзу було невід'ємною складовою соціального забезпечення, фінансування якого здійснювалося за рахунок бюджетних коштів, тому їх фінансовий механізм практично не відрізнявся один від одного, окрім напрямів використання.

У процесі історичного розвитку пенсійне страхування трансформувалося з пенсійного забезпечення. До проведення пенсійної реформи у 2004 р. пенсійне забезпечення включало тільки окремі елементи страхування. Відповідно до суті категорій “пенсійного страхування” та “пенсійного забезпечення” можна виділити такі рівні: перший – солідарне пенсійне страхування з елементами пенсійного забезпечення (до 1 січня 2004 року – солідарне пенсійне забезпечення з елементами страхування); другий – загальнообов’язкове пенсійне страхування накопичувального характеру; третій – пенсійне страхування, коли страховиками виступають страхові організації, і пенсійні фонди та пенсійне забезпечення, коли зберігачем і виплатником пенсійних коштів (деPOSITНИХ вкладів) є банківська установа. Характерною ознакою солідарного пенсійного страхування є перерозподіл фінансових ресурсів в одному часовому просторі, накопичувального – можливість заощадження грошових ресурсів та інвестування в різні фінансові інструменти.

Таким чином, основна відмінність між категоріями “пенсійне страхування” та “пенсійне забезпечення” полягає у: порядку формування та розподілу (перерозподілу) пенсійних активів; відсутності чи наявності персоніфікованого обліку, фондів накопичення пенсійних активів; взаємозв’язку між середньою заробітною платою (доходом) застрахованої особи, її страхового стажу з розміром пенсійних виплат, можливістю отримання додаткових коштів до пенсії, індексуванню пенсій та підвищенню її розмірів.

Виходячи з вищевикладеного, пенсійне страхування – це вид відносин між суб’єктами страхування щодо захисту громадян у разі настання страхових випадків (досягнення особою пенсійного віку, втрати годувальника та у зв’язку з інвалідністю), визначених у договорі страхування або чинним пенсійним законодавством за рахунок фондів, що створюються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (або накопичення коштів на пенсійних рахунках застрахованих осіб).

Пенсійне забезпечення – це система заходів та принципів, направлених на забезпечення трудовими (за віком, у зв’язку з інвалідністю, в разі втрати годувальника, за вислугу років) та соціальними пенсіями усіх непрацездатних громадян (за виключенням короткотермінової втрати працездатності у випадку хвороби) за рахунок суспільних фондів споживання чи коштів державного бюджету.

Основні відмінності між пенсійним страхуванням та пенсійним забезпеченням полягають у порядку формування та розподілу (перерозподілу) пенсійних активів; відсутності чи наявності персоніфікованого обліку, фондів накопичення пенсійних активів; взаємозв’язку між середньою заробітною платою (доходом) застрахованої особи, її страховим стажем і розміром пенсійних виплат; можливістю отримання додаткових коштів до пенсії, індексуванню пенсій та підвищенню її розмірів.

Отже, пенсійне страхування можна трактувати як соціальну й економічну категорію. Як соціальна категорія – це соціальний захист пенсіонерів за віком. Як економічна категорія, пенсійне страхування є механізмом перерозподілу національного доходу країни. Фінансовий аспект проявляється у формуванні та використанні коштів страхового фонду.

Пенсійне страхування має бути направлене на утримання тих, хто в минулому працював та сплачував страхові внески, а пенсійне забезпечення як більш широка категорія, що включає пенсійне страхування – і на інших непрацездатних, тобто осіб, що не мали відповідного страхового стажу. У вузькому розумінні “пенсійне страхування” є формою матеріального забезпечення пенсіонерів за віком за рахунок цільових грошових фондів. У широкому – “пенсійне страхування”, як економічна категорія, є системою економічних відносин між страховиками, страхувальниками та застрахованими особами (в окремих випадках іншими громадянами України) з приводу перерозподілу

національного доходу шляхом формування за рахунок страхових внесків та використання централізованих і децентралізованих фондів та контролю за нарахуванням та сплатою коштів пенсіонерам за віком.

Таким чином, у процесі дослідження виявлено, що в нинішніх економічних умовах пенсійне страхування є категорією, яка має особливі, відмінні ознаки від пенсійного забезпечення, а саме:

- 1) чітка визначеність джерел формування фонду;
- 2) наявність елементу збереження, нагромадження;
- 3) спрямованість на випадок конкретних страхових подій;
- 4) особиста зацікавленість кожного громадянина-застрахованої особи;
- 5) пряма залежність страхових виплат від заробітної плати (доходу) та страхового стажу;
- 6) відносини страховика, страхувальника застрахованої особи.

Отже, доведено, що пенсійне страхування є інструментом пенсійного забезпечення. При цьому їх спільні та відмінні ознаки проявляються у порядку формування та використання коштів на пенсійне забезпечення.

Список використаних джерел

1. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Т. О. Дідковська. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12dtotpr.pdf>.
2. Ленчик Я. В. Шляхи розвитку державного пенсійного забезпечення в Україні [Електронний ресурс] / Я. В. Ленчик. – Режим доступу: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201042/73-77.pdf>.
3. Махмудов Х. З. Напрями вдосконалення пенсійного страхування як елемента фінансової системи держави [Електронний ресурс] / Х. З. Махмудов, В. В. Даценко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2010_30/10_30_42.pdf.
4. Нікітчина О. В. Пенсійне страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення [Електронний ресурс] / О. В. Нікітчина. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_1/09novszn.pdf.
5. Радченко О. В. Роль пенсійного забезпечення в системі соціальної безпеки держави [Електронний ресурс] / О. В. Радченко, А. Є. Тамм. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/5/02.pdf>.
6. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
7. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/tt1001>.
9. Бевзенко О. В. Пенсійне страхування в аграрному секторі АПК: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / О. В. Бевзенко; Київ. ННЦ «ІАЕ». – К., 2006. – 20 с.